

ESKİ ÇAĞ RENKLERİ VE ANLAMLARI ANCIENT COLOURS AND THEIR MEANINGS

İlknur GÜRGEN

Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Res. Assist., Bursa Uludağ University, Faculty of Science and Letters, Department of History
ilknurgunel_45@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8815-4818

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/1, Mart – March 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : Derleme Makale - Review Article
Geliş Tarihi-Received Date : 24.12.2021
Kabul Tarihi-Accepted Date : 12.02.2022
Sayfa-Pages : 259 – 275

 : <https://doi.org/10.33469/oannes.1041386>

This article was checked by Viper or ::plagium™

Atıf – Citation: GÜRGEN, İ., “Eski Çağ Renkleri ve Anlamları”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1, Mart 2022, ss. 259 – 275.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/1, Mart – March 2022

259 – 275

Derleme Makale / Review Article

ESKİ ÇAĞ RENKLERİ VE ANLAMLARI ANCIENT COLOURS AND THEIR MEANINGS

Arş. Gör. İlknur GÜRGEN

Öz

Günlük yaşamın vazgeçilmez birer parçası olan renkler, Eski Çağ'da ekonomi, sanat, din ve sosyal hayatın içinde önemli bir yer tutmuştur. Çeşitli anlam ve misyonların yüklendiği renkler, bazen bir ritüelin parçası, bazen statünün simgesi kimi zaman da bir hastalığın şifası olarak nitelendirilmiştir. Bu çalışma ile farklı toplumlara ait kaynak ve uygulamalara bakılarak Eski Çağ'da kullanılan renkler ve taşıdıkları anlamlar incelenecektir.

Abstract

As an indispensable part of daily life, colours take an important place in economy, art, religion and social life in ancient times. The colours, in which various meanings and missions are attributed to them, are sometimes described as part of a ritual, sometimes a symbol of status and sometimes a healing of a disease. In this study, the colours used in ancient times and their meanings will be examined by looking at the sources and practices of different societies.

Anahtar Kelimeler: Renk, Simge, Resim, Boya, Eski Çağ Renkleri.

Keywords: Colour, Symbol, Picture, Dye, Ancient Colours.

Extended Abstract

One of the elements that provides information about daily life in ancient societies is certainly colours. They give clues about socio-cultural, economic and religious life. Studies on animal and human depictions and other drawings on the walls of caves in various centers of the world show that humankind began to use colour a very old date like 40 thousand BC. The primary sources related to ancient painting are the works written by Plinius, Pausanias and Vitruvius. They express dyes at that time are obtained from soil, minerals, plants and animals. They indicate that different colour pigments and techniques were used in these wall paintings and they also give

detailed information about the origin and history of art. When we look at the Hittite magic rituals and practices in other ancient civilizations, it is obviously understood that colours were very important, that the type and method of magic determine the colour of the material used. For example, the objects in black colour were used to damage and on the other hand white objects were used for healing purposes in magical practices. For white colour symbolized purity, holiness, they mostly wore white coloured dresses during the rituals. In summary, in ancient societies white colour was the symbol of purity, cleanliness and goodness. It was also a sacred and divine colour. Black was symbolized as evil and caos. Red was seen as the colour of mourning. It was believed that the blue colour would capture the evil. The materials, colours and shapes of the clothes and jewelery used in ancient societies reflect the class distinction in the society. For instance purple clothes can only be worn by rulers, priests and emperors in Rome. This is the clearest evidence that colours play a decisive role in social status. Besides, just like the colour white the purple was frequently used in religious ceremonies. It represented a symbolic value while worshipping God. In ancient medicine, the colour of a substance was also considered to be source of its healing power at the same time. Therefore colours were used abundantly for the treatment of diseases. For example, yellow herbs were used for jaundice. Red colour was used to stop the bleeding and for inflammatory diseases. Blood of black calf was used to turn gray hair to black in Ancient Egypt. The purple was the most prestigious colour of that period. The increasing demand for this colour has paved the way for the need to produce that colour with easier and less costly methods. To illustrate, many cities have swiched to purple weaving and eventually created a large market. Anatolian weavings in various colours, especially red fabrics and coloured Babylon leather were also determinants in the economy. When the weavings, items of daily use, reliefs in temples, sculptures and colours and paints used in architectural structures are examined, it asserts that the life of the ancient world was quite colourful. The multicolouredness seen in ancient temple architecture displays parallel features with the wall paintings and sculpting art of the period. The most commonly used colours in ancient paintings were white, yellow, red and black. It is possible to see the colours of ancient times in frescoes depicting religious rites, war scenes, daily life sections, various ceremonies and animals belonging to Egyptian, Mesopotamian, Anatolian, Cretan, Greek and Roman cultures. Although there is a difference in brightness or tones between each other, the common colours used in frescoes are blue, white, red, black, green, and yellow. Throughout history, every society attributes certain meanings to colours in line with their own culture and belief. While some colours symbolize evil, disease and pollution; some of them become symbols of purity and healing. Even though the geographies are different, ancient people attributed similar meanings to colours and laid the foundations of colour symbols that will continue even after thousands of years. Just like the similarity of the tools used, architectural structure, religious beliefs and rituals, political organization and many more, colours continue to be transferred from one culture to another.

Giriş

Eski Çağ toplumlarında gündelik yaşama dair bilgiler sunan unsurlardan biri de hiç şüphesiz renklerdir. Mimari, seramik, heykel, resim, mozaik ve tekstil gibi pek çok alanda karşımıza çıkan renkler, renk ve boya kullanımının binlerce yıl öncesine kadar dayandığını ve yaşamın vazgeçilmez bir parçası olduğunu gösterir. Bununla birlikte o döneme ait sosyo-kültürel, ekonomik ve dini yaşam hakkında ipuçları da sunar.

Antik Çağ resmi ile ilgili birincil kaynaklar Plinius, Pausanias ve Vitruvius'un kaleme aldığı eserlerdir. Antik dönem resimlerinde en çok kullanılan renkler beyaz, sarı, kırmızı ve siyahtır.¹ Toprakten ve bitkilerden elde edilen doğal boyaların yanı sıra yapay boyaların da dönem resimlerinde sıkça kullanıldığı görülmektedir. Yapay boyalara dair bilgiler sınırlı olmakla birlikte elde edildiği coğrafya açısından veriler şu yöndedir: beyaz² renk Melos Adası, Eretria, Smyrna, Mısır ve Sicilya'daki Selinus'ta; sarı³ renk Attika'da; kırmızı ve mor⁴ renk Sinope, Ephesus ve Kızıldeniz civarında; mavi⁵ renk Hindistan, Mısır ve Armenia'da; bakır madeninden yararlanılarak elde edilen yeşil⁶ renk ise Makedonya ve Smyrna'da üretilmektedir. Pek çok çeşidi bulunan ve yapay boyalardan biri sayılan siyah⁷ rengin ise ya topraktan çıkarıldığı ya da odun türlerinin yakılmasıyla elde edildiği görülmektedir. Yazı mürekkebi için de reçine, çıra kurumu veya mürekkep balığından faydalanılmaktaydı.⁸

Prehistorik dönemlerde boya kullanımının ilk izlerine mağara duvar resimlerinde rastlanmaktadır. Bu resimlerin dönem insanı için ne ifade ettiği ya da hangi amaçla yapıldıkları konusundaki belirsizlik resimlerdeki renklendirmelere bakılarak anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Prehistorik dönemlerde en çok kullanılan renkler kırmızı, beyaz ve siyahtır.⁹ Paleolitik Dönem'e ait ilk boyalar renkli topraklardan ve bitkisel ve hayvani yağlar ile yumurta akı gibi malzemelerin karışımından elde edilmiştir.¹⁰ Doğada bulunan kum, kireç, manganez, galena ve hematit gibi maddeler de boya yapımında kullanılmıştır. Buna örnek olarak Fransa'daki Lascaux Mağarası ile İspanya'daki Altamira Mağarası gösterilebilir. MÖ 15.000'lere tarihlenen ilk mağaranın duvarlarında, killi kum, kireç karbonatı beyazı ile manganez oksit kullanıldığı ve MÖ 10.000'lere tarihlenen ikinci mağaranın duvarlarındaki kırmızı rengin de kristalli bir hematit olduğu saptanmıştır. Bu boyalardan sembolik bir öneminin olduğu ve ayinlerde bolca kullanıldığı anlaşılan aşkı boyası ise Paleolitik Dönem'den itibaren kullanılmış eski ve doğal bir

¹ Plin. *HN* XXXV.50: “..Quattuor coloribus solis immortalia illa opera fecere—ex albis Melino, e silaciis Attico, ex rubris Sinopide Pontica, ex nigris atramento..”. (..Melos beyazından, sarı Attika'dan, Sinope kırmızısından, Gürcü siyah mürekkebinden güneşin dört rengiyle bu ölümsüz eserleri ürettiler..)

² Plin. *HN* XXXV.36-38.

³ Plin. *HN* XXXV.50.

⁴ Plin. *HN* XXXV.31,39; Plin. *HN*. XXXIII.113; Vit. *De arch.* VII.8-9.

⁵ Plin. *HN* XXXIII.161-162; Vit. *De arch.* VII.9.

⁶ Vit. *De arch.* VII.7,9.

⁷ Vit. *De arch.* VII.10; Plin. *HN* XXXV.61.

⁸ Berger, 1904: 262; Ayrıntılı bilgi için bkz. Onurkan,1994: 146-151.

⁹ Power, 2004: 75-103.

¹⁰ Delamare ve Guineau, 2015:16.

boyadır.¹¹ Prehistorik Dönem’de su ya da tutkallı suya karıştırılarak elde edilen aşı boyası, koruyucu özelliği sebebiyle iskeletlerin, kaya sığınaklarının, mağara duvarlarının ve heykelciklerin boyanmasında yoğun olarak kullanılmıştır. Sarı ya da kırmızı demir cevherinden elde edilen bu boya kanı temsil eder. Ayrıca iyi şans getirdiğine ve koruyuculuk özelliğinin olduğuna inanan dönem insanları, bu renge daha pek çok anlam yüklemişlerdir. Neolitik Dönem’de özellikle Ana Tanrıça idollerinin boyanmasında ve duvar resimlerinde kullanılan kırmızı aşı boyası, MÖ 6.000’lerden başlayarak Yakındoğu ve Kuzey Afrika toplumlarına ait mezarlarda sıkça kullanılmıştır. Bu nedenle kırmızı aşı boyasının eski dönemlerden itibaren sembolik bir öneminin olduğunu ve ritüellerde sıklıkla kullanıldığını söylemek mümkündür.¹²

Neolitik Dönem’e gelindiğinde, Paleolitik Dönem’de kullanılan kırmızı, beyaz ve siyah renklerin yanına demir oksit, azurit, malakit ve bakır cevherlerinden elde edilen sarı, sarımsı kahve, turuncu, pembe, leylak rengi, gri ve mavi gibi farklı renkler eklenir. Anadolu’da bulunan Çatalhöyük yerleşimine ait duvar resimlerinde kırmızı ve kahverenginin tonları ile yukarıda sözü edilen sarı, pembe, turuncu, leylak, gri ve mavi renklerin de yoğun bir şekilde kullanılmış olması buna en iyi örnektir.¹³ Neolitik Dönem’den itibaren boyaların içerikleri değiştirilerek renk yelpazesi genişletilerek Kalkolitik ve Tunç Çağları’nda da bu durum sürdürülür.

Mezopotamya’da renkler çoğunlukla büyük saray yapılarının duvar resimlerinde görülmektedir. En yoğun kullanılan renkler kırmızı, siyah ve mordur.¹⁴ Antik Mısır toplumu boyalar için gerekli pigmentleri mineral zengini topraklarından sağlıyordu. Örneğin kırmızı pigmenti, günümüzde arsenik sülfür olarak adlandırılan mineralden; yeşilleri ise bakırtaşı ve atakamit minerallerinden faydalanarak elde etmişlerdir. Antik Mısır’dan Yunan ve Roma uygarlıklarına kadar yayılan mavi renk ise Mısır icadı bir renk olarak bilinir.¹⁵ Kalsiyum karbonat, bakır içerikli metal ve kum karışımından elde edilen ve hem mimaride hem de heykellerde sıklıkla kullanılan Mısır mavisini, MÖ 2200 civarında Mısır’da ilk sentetik boya olarak üretilmiştir.¹⁶ Bu durumda Eski Mısır’da yoğun kullanılan kırmızı, sarı, beyaz gibi renklerin yanı sıra altın sarısı, mor ve yeşil gibi daha pek çok rengin kullanıldığı söylenebilir.¹⁷

Antik Yunan’da yün eğrilmeden ve dokunmadan önce boyanırdı. Tıpkı Antik Roma’da olduğu gibi boyalar içinde en pahalısı erguvan moru idi. Kırmızılar ve yeşiller kaynağına daha kolay ulaşılan kökboyaları, ısırgan otu ile likenlerden; siyah ve mavi renkler ise böcekler ve minerallerden elde ediliyordu.¹⁸ Eski Roma’da da benzer şekilde kızılkökten kırmızı, safrandan sarı, mazı ağacından siyah ve likenlerden ise açık yeşiller elde ediliyordu.

¹¹ Marshack, 1972: 55; Ayrıntılı bilgi için bkz. Kılıç, 2018.

¹² Wreschner vd., 1980: 632; Kolankaya Bostancı, 2012: 29-51.

¹³ Bingöl, 2015: 24; Mellart, 1967: 131.

¹⁴ Nunn, 1988.

¹⁵ Skovmoller vd., 2016: 385.

¹⁶ Riederer, 1997: 23-46.

¹⁷ Delamare ve Guineau, 2015: 21.

¹⁸ Deighton, 2000: 46.

Boyalar elde edilirken renk sabitleştirici olarak şap, ağartıcı olarak da sülfür kullanılmaktaydı.¹⁹

Eski Çağ'da Mısır'da siyah ve yeşil renkler büyüme ve yenilenmeyi çağrıştırırken mavi ve turkuaz daha çok ilahi varlık ve alanlarla özdeşleşmiştir. Kırmızı kaos ve kötülükle ilişkilendirilmiş, siyah renk ise daha çok büyü uygulamalarında kullanılmıştır.²⁰ Günlük yaşamda Mısır'da elbiseler için en çok beyaz renk tercih edilirken bu renkteki elbiselerin Hitit kralları tarafından da ayinlerde giyildiği görülmektedir.²¹ Antik Roma'da erkek tunikleri için beyaz renk kullanılırken, kadınlar için daha renkli kumaşlar tercih edilmekteydi. Kadınlara her tipe uyacak renkler konusunda tavsiyede bulunan Ovidius'a göre çok pahalı krali mor hariç mavi, deniz yeşili, safran rengi, ametist moru, pembe, farklı griler ve kahverengilerin her biri mükemmel ve kaliteli renklerdi.²² Yunan toplumunda kutlama giysileri safran sarısı, asker üniformaları ateş kırmızısı, hizmetçilerin kıyafetleri ise parlak renkli ve çizgiliydi.²³ Bununla birlikte tapınaklara giderken ve ibadet esnasında beyaz renkte giyinmeye özen gösteriliyordu.²⁴ Bu durum her bir rengin günlük yaşamda bir karşılığının olduğunu ve dini, ekonomik, sosyal açılardan anlamlar taşıyan semboller olduklarını kanıtlar.

Aşağıda sırasıyla inanç, toplumsal statü, sağlık, ekonomi ve sanat alanlarında renklerin kullanımı ve taşıdıkları anlamlara dair bilgi ve örnekler yer almaktadır. Her konuda Hitit, Mısır, Asur, Yunan ve Roma gibi farklı coğrafyalara ait toplumların inanç ve uygulamalarına bakılmaya ve renk simgelerini bu doğrultuda yorumlamaya özen gösterilmiştir.

İnanç

Hitit büyü ritüellerine bakıldığında renklerin oldukça önemli olduğu anlaşılır. Şöyle ki, büyüün türü ve yöntemi, büyüde kullanılacak malzemenin rengini belirler. Çeşitli renklerde yün ve ipliklerin kullanıldığı Hitit büyüünde büyü yapılan kişinin başı ile dizine yün iplikler bağlanır. Burada altı ayrı renkli iplik ile siyah koyun postu yedi kirlenme tipini temsil eder. Ritüelde kullanılan beyaz renkteki yün ise kötülüğün etkisiz hale gelmesi için kullanılmaktadır.²⁵

B[u beyaz yün] şiddetli düşmanlığı nasıl dindirdiyse, bu beyaz yün de bu büyü (ve) pislği öyle bertaraf etsin! Herhangi bir kimse tanrıların huzurunda herhangi birinin değerini düşürdüyse öyle olsun; [herhangi bir kimse] herhangi birini insanların huzurunda küçük düşürürse, öyle olsun — o halde şimdi bu beyaz yün onun bütün uzuvlarından alınsın ve büyücüye (geri) dönsün! Bu ise insanların huzurunda pislikten kurtulsun!²⁶

¹⁹ Deighton, 2012: 42.

²⁰ Pinch, 1994: 81.

²¹ KUB XX, 79; CTH 597.

²² Ov. *Ars am.* III.170-192.

²³ Evecen ve Ölmez, 2014: 380.

²⁴ Larson, 2007: 25.

²⁵ Kılıç ve Başol, 2014: 56.

²⁶ Straub, 2006: 53-71; CTH 409.

Ayrıca ayinlerde kurban edilen hayvanların seçiminde de renkler belirleyiciydi, kimi büyülerde hepsinin siyah renkte olması zorunluuydu.²⁷

Hitit ayinlerinde bazı renkler temiz sayılırken bazıları da kirli olarak nitelendirilmekteydi.²⁸ Örneğin Tunnavi ritüelinde²⁹ siyah ve mavinin kirli kabul edildiği ve yapılan karşı büyü ile meydana gelen karanlık ve maviliğin önlenmeye çalışıldığı ifadeleri yer alır.³⁰ Bazı uygulamalarda kırmızı ve mavi renklerin felaket ve musibetleri uzaklaştırmak için kullanıldığı görülmektedir. Bu renklerin büyüü bozup, hastalık ve kötülükleri kendi içlerine alarak hapsedtiklerine inanılıyordu. Bununla birlikte siyah, yeşil ve sarı renkler hastalıkların şiddetini ifade etmek için de kullanılmaktaydı.³¹ Takılarda nazardan korunmak amacıyla mavi rengin kullanılması, mavi renge atfedilen belaları ve hastalıkları kendi içine hapsederek defetme inancını destekler.³² Tunnavi ritüelinde de aynı şekilde kırmızı ve mavi renklerdeki yünlerin pislik, büyü, yaratıcının gazabı, ölü ruhların nefreti gibi bir takım kirlilikleri kişinin bedeninden uzaklaştırdığı inancı hâkimdir.³³

Büyü uygulamalarında kullanılan siyah renk kötülüğün, pisliğin ve hastalığın; beyaz ise tam tersine temizlik, arındırıcılık ve saflığın simgesi olarak görülmekteydi. Yunan ve Roma toplumlarında yaygın bir inanışa göre Clotho, Lachesis ve Atropos adında üç yazgı tanrısı bulunmaktadır. Her insanın yaşamının bir iplikle özdeşleştirildiği inanışta Clotho; bir öreke insanın hayat ipliklerini eğirir. Lachesis, kirmeni çevirir ve her insanın kaderi kadar ipliği sayarak ipliklerin uzunluğu ve kısalığını belirler. Atropos ise kişiye sunulan yaşam süresi bitince hayat ipliğini keser onların ölümüne karar verir. Burada dikkat çeken nokta ise ipliklerin bükülürken iyi günler için beyaz yünün, kötü günler için de siyah yünün bükülmesidir.³⁴ Bu inanış doğrultusunda Yunan ve Roma uygarlıklarında Hitit ayinlerindeki benzer şekilde beyazın iyiyi, siyah rengin ise kötüyü temsil ettiği inancı açıkça görülmektedir. Ayrıca Roma'da gelinlerin düğünden önceki gece *Tunica Recta* adlı beyaz bir elbise giyme geleneği beyaz renge atfedilen iyi anlamı ve kutsallığı destekler.³⁵

Eski Yunan'da kurban töreni beyaz renkte giyinmiş rahibin açık havada bulundurulmuş sunağa kutsanmış su serpmesi ve kurbanın başı üzerine arpa atması ardından da kafasından birkaç kıl ateşe atması şeklinde gerçekleştirilir. Kurbanların gök ve yeraltı tanrılarında sunulması ile ilgili uygulamalar farklıdır. Gökteki tanrılara genellikle beyaz kurban sunulur. Sunu sabah saatlerinde yüksek bir sunak üzerinde yapılır. Sunu esnasında hayvanın başı yukarı doğru kaldırılır ve rahip parçalara ayırdığı kurban etinden yer. Kalan kısmını diğer insanlara dağıtarak onların da hayvanın yaşamsal gücünü edinmelerini sağlar. Yeraltı tanrılar için yapılan tören ise güneş batarken alçak bir sunak üzerinde ya da bir çukurda siyah renkli

²⁷ Kılıç ve Başol, 2014: 56.

²⁸ KUB XXIV, 9, I 39-52.

²⁹ Tunnavi ritüelleri için bkz. CTH 409-448.

³⁰ Kılıç ve Başol, 2014: 57.

³¹ Kılıç ve Başol, 2014: 51.

³² Evecen ve Ölmez, 2014: 377; Bard, 1999: 464.

³³ Straub, 2006: 53-71.

³⁴ Evecen ve Ölmez, 2014: 378; Azeroğlu, 2001: 23.

³⁵ Yıldırım, 2009, s. 168; Evecen ve Ölmez, 2014: 378.

hayvanın baş aşağı kesilip kanının toprağa akıtılması ve etinin tamamının yakılması şeklinde gerçekleştirilir.³⁶ Hitit kurbanlarına bakıldığında da aynı uygulamalar görülmektedir.³⁷ Eski Çağ toplumlarında büyü ritüellerinde genel olarak siyah renkli hayvanlar tercih edilmekteydi. Ayrıca ayinde kullanılan halhal, bilezik, yüzük ve saç bandı gibi nesnelerin de siyah renkte seçildiği görülmektedir.³⁸ Bunun sebebi siyah renge yüklenen olumsuz anlamdır.

Hititlerde ve Asur toplumunda ak büyü ve kara büyü şeklinde iki türlü büyü yapılmaktaydı.³⁹ Bunlardan ilki kötü amaçla yapılan insanlara zarar verme amaçlı kara büyü iken diğeri tedavi ve iyileştirme amaçlı ak büyüydü. Hatta bazı örneklerde kara büyüünün ak büyü yoluyla bozulduğu bilgisi yer alır.⁴⁰ Büyüler adlandırılırken kötü amaçlı olan kara, iyi anlam taşıyan ise ak şeklinde ifade edilmektedir. Böylece renklerin günlük hayatta ifade ettiği karşılıklarını büyüler nitelenirken de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

[Kra] her ne ile kan kırmızı olduysa, [yeşil olduysa], siyah olduysa (ve) [beyaz olduysa] o düşman ülkesine geri [dönsün]". Büyücü kadın "(Büyülü) sözler sayesinde hastadan siyah ve sarı pislikleri çekip çıkarır; siyahlığı ve sarılığı çekip alır".⁴¹

Burada kendisine büyü yapılan kişinin bedeninin pislikle tıka basa dolduğu dile getirilir. Büyüyü bozmak veya geldiği yere geri göndermek için genel olarak bir karşı büyüünün yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca "kan kırmızısı" vurgusu ile hastalıklar ve kirlenme türlerini belirlerken onları simgeleyen renklerin tonlarına da değinildiği anlaşılmaktadır.

Sümerlere ait Gılgamış Destanı'nda, Enkidu'nun ölümünden sonra Gılgamış, halkına Enkidu için yas tutmalarını, ağıt yakmalarını söyler ve kendisi de kırmızı bir kıyafet giyerek arkadaşının yasını tutar. Gılgamış'ın kırmızı bir kıyafet giymesi kırmızının yas rengi olduğunu akla getirir.⁴²

Anadolu ve Mezopotamya toplumlarında fal ve kehanet yoluyla meydana gelebilecek iyi ya da kötü olayların saptanması inancı oldukça yaygındı. Bu uygulamaları içeren çok sayıda tablet bulunmaktadır. Bu bağlamda Mezopotamya'da renklerin günlük yaşama etkisinin en ilginç örneklerinden biri de eve gelen kedinin rengine göre meydana gelecek iyi ya da kötü olayları haber veren alamet listesini içeren tablettir. Buna göre bir erkeğin evinde beyaz bir kedi görülürse bulunulan toprağı zor zamanlar beklemektedir; kara bir kedi görülürse o topraklarda iyi bir talih olacaktır; kırmızı bir kedi görülürse o topraklar zengin olacaktır; çok renkli bir kedi görülürse o topraklar zenginleşmez. Sarı bir kedinin görülmesi de o topraklarda iyi bir yıl olacağına işarettir.⁴³ Tam da burada siyah renge yüklenen olumsuz ve kötü anlamın aksine siyah kedinin talih getirdiğine inanılması kafa karıştırıcı ve cevaplaması güç bir detaydır.

³⁶ Estin, 2007: 62-63; Sir Gavaz, 2016: 843.

³⁷ Sevinç Erbaşı, 2013: 94.

³⁸ Uygun, 2011: 74.

³⁹ Köroğlu, 2010: 189; Akkuş Mutlu, 2014: 282; Sevinç Erbaşı, 2013: 366; Kara büyü örneği için bkz. KBo 15.10 ve KBo 20.42 I 33-37; CTH 443.

⁴⁰ Yıldırım, 2015: 243; Reyhan, 2008: 229-230; Ayaz, 2019: 339.

⁴¹ Kılıç ve Başol, 2014: 61.

⁴² Kurşun Cengiz, 2014: 46; Gılgamış Destanı, 8. Tablet.

⁴³ CT 39 48: 5-9; Mieroop, 2007: 262; Hallo, 1996: 424.

Plinius, tanrının huzuruna çıkarken onların sevgisini kazanmak için mor renkli kıyafetler giyildiğinden ve yine zafer törenlerinde mor renk kıyafetlerin kullanıldığından söz eder.⁴⁴ Örneğin, Vesta rahibeleri sunu yaparken giydikleri beyaz kıyafetlerini mor kenarlı bir duvak takarak süslemişlerdir.⁴⁵ Vergilius'un kaleme aldığı Aeneas Destanı'nda da bunu destekleyen bir ibare yer almaktadır.⁴⁶ Aeneas'a seslenen Helena'nın "*Kıyıda yapacağın sunaklarda sunarken adaklarını, unutma saçlarına mor rengi örtü sarmayı*" şeklindeki sözleri mor renkte duvağa atfedilen önemi ve tanrılar katında kabulüne yönelik inancı gösterir. Pausanias⁴⁷ da anlatısında bunu destekleyen bilgiler aktarır, İmparator Nero'nun tanrıça Hera'ya altın bir taçla birlikte mor bir elbise adadığını ifade eder.⁴⁸ Demek ki Antik Dönem'de mor renk tanrının huzuruna çıkmada sembolik bir değer ifade etmekte ve dini törenlerde sıkça kullanılmaktaydı. Antik Çağ'da bu denli önem atfedilen mor renk, günümüzde hem Hıristiyanlık hem de Yahudilikte kutsal sayılmakta ve dini törenlerde tanrısal renk olma özelliğini sürdürmektedir.⁴⁹

Aşağıdaki tablo incelendiğinde dönem büyülerinde günlere özel metallerin belirlendiği ve o günün yıldızının yine aynı günün renkleriyle uyum içinde olduğu görülür.⁵⁰

Günler	Gezegen	Metaller	Renkler
Pazartesi	Ay	Gümüş	Gümüş ve Beyaz
Salı	Mars	Demir	Kırmızı
Çarşamba	Merkür	Merkürü	Karışık Renkler ve Mor
Perşembe	Jupiter	Kalay-Teneke	Menekşe Rengi
Cuma	Venüs	Bakır	Turkuaz ve Yeşil
Cumartesi	Satürn	Kurşun	Siyah
Pazar	Güneş	Altın	Altın ve Sarı

Tablo 1: Günlerle uyumlu gezegen, metal ve renkler tablosu.

⁴⁴ Plin. *HN* IX.60.

⁴⁵ Jensen, 1963:115.

⁴⁶ Verg. *Aen.* III. 404-405: "...et positis aris iam vota in litore solves, purpureo velare comas adopertus amictu..."

⁴⁷ Paus. II.17.6.

⁴⁸ Paus. VIII.28.6.

⁴⁹ Adıgüzel ve Yılmaz Kolancı, 2017: 261.

⁵⁰ Uygun, 2011: 70; Redgrove, 1920: 63.

Toplumsal Statü

Eski Çağ'da kullanılan elbise ve takıların malzemesi, renkleri ve şekilleri toplumdaki sınıfsal ayrımı da beraberinde getirmekteydi. Crane, cinsiyetin ve toplumsal statü ve sınırlarının belirlenmesinde giyim en önemli belirleyici unsurlardan biri olduğunu dile getirir.⁵¹ Roma İmparatorluk Dönemi'nde sadece hâkim ve yargıçların giyebildiği *toga pretexta* adındaki mor şeritli giysi buna en güzel örnektir.⁵²

Deniz kabuklularından elde edilen ve lüks mallar sınıfında yer alan mor renk, Antik Çağ ve sonrasında, kraliyet rengi kabul edilip tanrısallık ve statü simgesine dönüşmüştür.⁵³ Öyle ki zaman içinde değerinin artmasıyla birlikte mor renk Apollon, Aphrodite, Demeter, Dionysos, Zeus, Hera, Priapos ve Vesta gibi bazı tanrı ve tanrıçaların sembolü haline gelir.⁵⁴

Vitruvius⁵⁵ da Antik Dönem'de mor rengin kalite ve maliyet açısından diğer renklere göre ayrıcalığını ve üstünlüğünü sıklıkla dile getirmiştir.⁵⁶ Eski Çağ toplumlarında üst sınıf yöneticiler mor rengi yalnızca kral veya imparatorun kendilerine tanıdığı özel imtiyazlar dâhilinde kullanılabilmekteydi.⁵⁷ Roma'da mor renkli kıyafetlerin yalnızca hâkim, papaz ve imparatorlar tarafından giyilebilmesi, renklerin toplumsal statüde belirleyici rol oynadığının en açık kanıtıdır.⁵⁸

Sağlık

Eski Çağ'da büyüsel tedaviler bitki, hayvan, taş ve maden kullanılarak ya da renkler ve muskalar aracılığıyla yapılmıyordu.⁵⁹ Bir maddenin rengi aynı zamanda onun tedavi gücü olarak var sayılıyor ve bu nedenle hastalıkların tedavisi için renklere bolca faydalanılmıyordu. Renklerin tedavilerde kullanılması, Kremoterapi⁶⁰ adı verilen ve Eski Mısır, Yunan, Çin ve Hint uygarlıklarında uygulanan yöntemi doğurdu. Bu yöntemde göre kırmızı, sarı, beyaz ve mavi renklerin her biri ayrı hastalığı simgeler ve hastalıkla aynı renkteki eşyanın kullanılmasıyla tedavi gerçekleştirilir. Örneğin ateşli hastalıklar kırmızı grubuna dâhil edilir ve tedavileri için de kırmızı bir beze sarılı yırtıcı kuş gagası kullanılır. Hazımsızlık şikâyetleri ve kanamaları durdurmak için kırmızı yünle beraber vücuda kırmızı renkli çim sarılır; yine aynı şekilde sarılık için altın tozu ve daha az maliyetli olan sarıçiçek parçaları kullanılır.⁶¹ Yine benzer şekilde Mısır'da gri saçı siyaha döndürmek için siyah buzağı kanının kullanılması aynı renkteki farklı nesnelere şifa arama düşüncesini destekler niteliktedir.⁶²

⁵¹ Evecen ve Ölmez, 2014: 381; Crane, 2003: 11.

⁵² Evecen ve Ölmez, 2014: 384; Warne, 2000: 10.

⁵³ Adıgüzel ve Yılmaz Kolanç, 2017: 261.

⁵⁴ Adıgüzel ve Yılmaz Kolanç, 2017: 277.

⁵⁵ Vit. *De arch.* VII.12.15.

⁵⁶ Antik dönemde kullanılan çeşitli renklerdeki boyalar hakkında detaylı bilgi için bk. Brinkmann, 2006: 149-153; Tekkök, 2013: 631-640.

⁵⁷ Adıgüzel ve Yılmaz Kolanç, 2017: 261.

⁵⁸ Evecen ve Ölmez, 2014: 380; Osborne, 2003: 49-50.

⁵⁹ Uygun, 2011: 68.

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gürkan, 2013: 77.

⁶¹ Tez, 2011: 165; Kılıç ve Başol, 2014: 57; Dönmez 2019: 65.

⁶² Pinch, 1994: 81.

Renklerin sağlıkla ilgili konularda belirleyici rolüne yönelik bir başka örnek ise, “Kırmızı bir yün ipliği ile beyaz bir yün ipliğini düğümleyeceğim. Kurbanının eline bir ayna ve bir gergef vereceğim. Kapının altından geçecek. Kapıyı geçmek üzereyken, aynayı ve gergefi elinden geri alacağım. Ona bir ok ve yay verirken de şunları söylüyor olacağım. “Bak! Kadınlığı aldım senden ve erkekliği verdim. Kadının yollarını kapattın, öyleyse şimdi bir erkeğin yollarını göster.”⁶³ ifadelerinin yer aldığı anlatıdır. Uygulamada iktidarsızlık için kırmızı ve beyaz yün iplerin kullanımıyla kişinin şifa bulması sağlanmaya çalışılmaktadır.

Genel manada özetlemek gerekirse farklı kültürler ve dönemlerde değişkenlik gösterse de genel itibarıyla öksürük ve cilt hastalıkları için kırmızı; depresyon ve kalp hastalıklarının tedavisinde turuncu; mide ve bağırsak için sarı; eklem yeri iltihapları ve sinir sistemi için yeşil; soğuk algınlığı, uykusuzluk, iktidarsızlık ve tansiyon yüksekliği problemlerinde mavi renk kullanılmaktaydı.⁶⁴

Ekonomi

Daha önce belirtildiği gibi üretilmesinin maliyetli ve zor oluşuna rağmen kendisine yönelik talebin giderek artması mor rengin daha kolay ve az maliyetli yöntemlerle üretilmesine zemin hazırlamıştır. Fenike kentleri başta olmak üzere pek çok kentin mor renk dokuma üretimine yönelmesi nihayetinde büyük bir pazar oluşturur.⁶⁵ Bu konuda Sidon ve Tyros kentleri önde gelir. Çünkü bu iki kentin sahillerinde mor boya için kullanılan deniz kabukluları bolca bulunur. Öyle ki, kalitesi ve ünü geniş bir coğrafyaya yayılan mor renk zaman içerisinde Tyros kentiyle özdeşleşerek *Tyros moru* olarak anılmaya başlar.⁶⁶ Strabon, Tyros’u “*Tyros moru kendisini diğerleri arasında açık arayla en güzeli olarak kanıtlamıştır. Kabuklular hemen kıydan toplanır, boya yapımı için gereken her şey vardır. Fakat çok sayıdaki boya atölyesi şehirde yaşamayı zorlaştırır. Yine de sakinlerinin üstün yetileri sayesinde kenti zenginleştirir*”⁶⁷ şeklinde tanımlar. Plinius⁶⁸ da Tyros morunun kalitesini verdiği bilgilerle destekler. Pausanias⁶⁹ Fenike sahillerinden sonra en iyi kabukluların Lakonia sahillerinde bulunduğunu belirtir.

Özetle toplumsal statü açısından önem arz eden mor renge olan talebin kentleri birbiriyle yarışır hale getirdiği söylenebilir. Hatta bazı kentler malzemeye erişimleri olmasa dahi mor rengi birtakım doğal malzemeler kullanarak üretmeye çalışmışlar, boyama ve dokuma atölyeleri açma yoluna gitmişlerdir.⁷⁰

Eski Çağ’da renklerin ekonomiye etkisi denilince akla ilk gelen renk hiç kuşkusuz mor olsa da diğer renklerin de kaynaklarda sıklıkla yer aldığı unutulmamalıdır. Plinius’un verdiği bilgilere göre parlak kırmızı ve yeşil-firuze

⁶³ CTH 406; Kub IX 27 III. 1-3; CTH 450; KBo 25.184. II 60-63; Goetze, 1955: 347.

⁶⁴ Uygun, 2011: 74; Ersoy, 2007: 440-444.

⁶⁵ Adıgüzel ve Yılmaz Kolancı, 2017: 261; Jensen, 1963: 104; Melo, 2009: 14.

⁶⁶ Plin. *HN* IX.60; Ayrıca bk. Stieglitz, 1994: 46; Moscati, 2004: 125; Melo, 2009: 13-14; Reese, 2010: 119-120; Abdel – Kareem, 2012: 89.

⁶⁷ Str. XVI.2.23.

⁶⁸ Plin. *HN* IX.60.

⁶⁹ Paus. III.21.6.

⁷⁰ Adıgüzel ve Yılmaz Kolancı, 2017: 277.

renği mordan sonra en çok talep gören renklerdi.⁷¹ Örneğin renkli derilerin statü ve zenginlik sembolü olup lüks eşya sınıfına girdiği bu dönemde Babil'in ünlü kırmızı derisine talep oldukça fazlaydı. Kahverengi, sarı, kırmızı, siyah, yeşil, mavi gibi değişik renklerde üretimi mevcut olan derilerin ayakkabılarda da kullanıldığı görülür.⁷²

Çivi yazılı belgelerden edinilen bilgilere göre Eski Asur Dönemi'nde kullanılan ve ticareti yapılan kumaşlar da beyaz⁷³, sarı⁷⁴, kırmızı⁷⁵, siyah⁷⁶, kahverengi⁷⁷ gibi çeşitli renklerdeydi.⁷⁸ Bu renkli kumaşlar Anadolu'da dokunup ticaret yoluyla farklı bölgelere gönderiliyordu.

Anadolu'da yapılan kazılarda izlerine rastlanan cam fırınları, Ninive'de yer alan cam yapım tarifini içeren tabletler ve Uluburun Batığı'nda ele geçirilen mavi cam külçeler, cam kullanımı ve işlemeciliği hakkında önemli bilgiler vermekte, özellikle Geç Tunç Çağ'da cam üretiminin endüstri haline dönüştüğünü göstermektedir. Mısır ve Mezopotamya'da üretilip ticareti yapılan ve prestiji giderek artan cam boncuk, takı ve süs eşyalarında en çok karşılaşılan mavi rengin yanı sıra beyaz, sarı, siyah, kırmızı, mor ve lacivert gibi çeşitli renklerin kullanılmış olması Eski Çağ'da renklerin ekonomideki yerinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir.⁷⁹

Sanat

Antik dönem duvar resimlerinde kullanılan renkler ile ilgili bilgiler daha önce belirtildiği gibi Plinius⁸⁰ ve Vitruvius'tan⁸¹ edinilmektedir. Dönem boyalarının topraktan, minerallerden, bitki ve hayvanlardan elde edildiğini, duvar resimlerinde farklı renk pigmentleri ve tekniklerin kullanıldığını dile getirirken sanatın doğuşu, kaynağı ve tarihi hakkında da detaylı bilgiler verirler.⁸²

Çeşitli boylarla sıva üzerine yapılmış bir resim tekniği olan fresk Eski Çağ duvar resimlerinde renk kullanımı açısından oldukça önemlidir. Mısır, Mezopotamya, Anadolu, Girit, Yunan ve Roma kültürlerine ait dini ayinler, savaş sahneleri, gündelik hayattan kesitler, çeşitli törenler ve hayvanların betimlendiği fresklerde dönem renklerini görmek mümkündür. Birbirleri arasında canlılık, parlaklık ya da ton farkı olsa da fresklerde ortak kullanılan renkler mavi, beyaz, kırmızı, siyah, yeşil, sarıdır.⁸³

Antik Dönem duvarlarında oldukça tercih edilen ve Akdeniz'in güney bölgelerinde, özellikle de Rodos'ta kırmızıya, Pontus ve Galya'da ise siyaha

⁷¹ Plin. *HN* IX.137, XVI.32, XXII. 3; Plin. *HN* XXXVII.110; CIL 14. 2215.

⁷² Yıldırım, 2009.

⁷³ CAD, p, s. 328.

⁷⁴ CAD, a, s. 300.

⁷⁵ CAD, p, s. 319.

⁷⁶ CAD, s, s. 367.

⁷⁷ Kt. 88/k 292, 298 ve 658; Ayrıntılı bilgi için bkz Gökçek, 2005: 59-75.

⁷⁸ Ulutaş, 2020: 86; Mandacı, 2017: 59; İCK, I, 92: 5; BIN 4, 162 ve TC 1, no. 43.

⁷⁹ Taştemür, 2018: 203-229.

⁸⁰ Plin. *HN* XXXIII.22, 27, 40, 56 ve Plin. *HN* XXXV.

⁸¹ Vitr. *De arch.* VII.

⁸² Siddall, 2006: 19; Yılmaz, 2012: 98.

⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sözbir, 2016.

çalan koyuluktayken batıya doğru ilerledikçe daha mavimsi bir eflatuna dönen mor rengin tonlarındaki farklılığı Vitruvius, güneşin açısına bağlar.⁸⁴

Isthmia Tapınağı, Artemis Tapınağı, Aphaia Tapınağı, Zeus Tapınağı, Hephaistos Tapınağı gibi Yunan Arkaik ve Klasik dönemlerine ait pek çok tapınak incelendiğinde dönemin diğer sanat alanlarında olduğu gibi sık kullanılan beş rengin kırmızı, mavi, sarı, yeşil, siyah olduğu görülür. Tapınaklarında yer alan terracottalar da aynı renklerdedir. Antik Çağ tapınak mimarisinde görülen çok renklilik, dönemin duvar resimleri ve heykeltıraşlık sanatı ile de paralel özellikler sergilemektedir. Palatinus Tepesi'nde yer alan Roma İmparatorluğu'na ait Apollon Tapınağı da çok renkli tapınak yapısındadır.⁸⁵

Plinius, kırmızı rengin daha çok özel ritüeller sırasında heykellerin boyanmasında kullanıldığından söz eder.⁸⁶ Hamam yapılarında sıklıkla karşılaşılan sarı rengin kökenini Atina'ya dayandırır fakat Vitruvius'un eserinde bunu destekleyen bilgiler bulunmamaktadır.⁸⁷

Antik Döneme ait dokumalar, günlük kullanım eşyaları, tapınaklardaki bulunan kabartmalar, heykeller ve mimari yapılarda kullanılan renk ve boyalar incelendiğinde antik dünya yaşamının oldukça renkli olduğunu gösterir.⁸⁸ Ayrıca bu eserler üzerine yapılan detaylı araştırmalar, teknik bilgi gerektiren renk kullanımının bilinçli bir şekilde uygulandığını kanıtlar.

Sonuç

Özetle tarih öncesi döneme ait Altamira, Lascaux, Vogelhard, Eller, Yarımburgaz gibi dünyanın çeşitli merkezlerinde bulunan mağaraların duvarlarında yer alan hayvan ve insan tasvirleri ile diğer nesnel çizimler üzerinde yapılan incelemeler insanoğlunun renk kullanımına MÖ 40.000 gibi çok eski bir tarihte başladığını gösterir. Söz konusu resimlerin kömür, demir ve manganez gibi cevherlerden yararlanılarak elde edilen siyah, sarı, kırmızı ve kahve renkleriyle boyanmış olması dönem renklerinin azımsanmayacak kadar çeşitli olduğunu kanıtlar.⁸⁹

Tarih boyunca her toplum kendi kültür ve inancı doğrultusunda renklere belirli anlamlar yükler ve kimi renkler kötülüğü, hastalığı, pisliği simgelerken; bazıları da temizliğin, saflığın, şifanın sembolü haline gelir. Ayrıca belaları defetme, hastalık ve kötülükleri uzaklaştırma ve büyüü engelleme anlamları yüklenen renklerin kimi zaman bu hastalık ve musibetlerin şiddetini vurgulamak için de kullanıldıklarına rastlamak mümkündür.⁹⁰

Eski Çağ toplumlarında karşılıklı etkileşimler sonucu pek çok alanda benzer uygulamaların görüldüğü, renklerin kullanımı ve ifade ettiği anlamların benzerliği hususunun da bunun en iyi örneklerinden biri olduğu şüphe

⁸⁴ Vitr. *De arch.* VII.13.3.

⁸⁵ Yılmaz, 2019: 50-53.

⁸⁶ Plin. *HN* XXXIII.36; Brinkmann, 2006: 19.

⁸⁷ Vitr. *De arch.* VII.7.1.

⁸⁸ Tekkök, 2013: 632; Pazanelli vd., 2008; Brinkmann, 2006.

⁸⁹ Taş, 2019: 1095, 1099; Uysal, 2011: 37; Rona, 1997: 280.

⁹⁰ Kılıç ve Başol, 2014: 62.

götürmez. Tıpkı kullanılan araç gereçlerin, mimari yapının, dini inanç ve ayinlerin, siyasi yapılanmanın ve daha pek çok şeyin benzerliği gibi renkler de bir kültürden diğerine aktarılıp aynı anlamları içermeyi sürdürmektedir.⁹¹

Günümüzde mor renkli cüzdanın parayı çekeceğine inanılır; cenaze törenlerinde siyah giyilir; beyaz gelinlik masumiyeti, kırmızı kuşak ise bekâreti simgeler; mavi nazar boncuğunun kötü bakışlardan koruyacağına inanılır... Bunlar gibi daha nice örnek, renklerin günlük yaşamdaki uygulama ve inanışlarda etkin rol oynadığını gösterir. Coğrafyalar ayrı olsa da Eski Çağ insanları renklere benzer anlamlar yüklemiş ve binlerce yıl sonra dahi sürdürülecek renk simgelerinin temellerini atmışlardır.

Kaynakça

Antik Kaynaklar ve Kısaltmalar

BIN	Babylonian Inscriptions in the Collection of J. B. Nies, New Haven.
CAD	Chicago Assyrian Dictionary
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum
CT	Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum.
CTH	Catalogue des textes hittites, 2nd ed. - Paris 1971.
ICK 1	Inscriptions cunéiformes du Kultépé. 1: (=Monografie Archivu Orientálního 14), Prag 1952.
KBo	Keilschrifttexte aus Boghazköi, (Heft 1 vd.) Leipzig 1916-23; (Heft 7 vd.) Berlin 1954 vd.
KUB	Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin 1921 vd.
Ov. <i>Ars am.</i>	(=Ovidius, <i>Ars Amatoria</i>) 1979. <i>The Art of Love and Other Poems</i> , Trans. J. H. Mozley, London, (The Loeb Classical Library).
Paus.	(=Pausanias, <i>Periegesis tes Hellados</i> ,) Pausanias, 1964 – 1966. <i>Description of Greece</i> . Trans. W. H. S. Jones. London, (The Loeb Classical Library).
Plin. <i>HN</i>	(=G. Plinius Caecilius Secundus, <i>Naturalis Historia</i>) Pliny, 1938-1971. <i>Natural History</i> , vols. I-X. Trans. H. R. Rackham, W. H. S. Jones – D. E. Eichholz. Cambridge, Massachusetts-London, (The Loeb Classical Library).
Str.	(=Strabon, <i>Geographika VII</i>) <i>The Geography of Strabo</i> , Trans. H. L. Jones, London (The Loeb Classical Library).

⁹¹ Doğanç, 2019: 609-640.

TC	Tablettes Cappadociennes
Verg. <i>Aen.</i>	(=Vergilius Maro, <i>Aeneid</i>) Vergilius, 2010. <i>Aeneas</i> . Çev. İ. Z. Eyüboğlu. İstanbul.
Vitr. <i>De arch.</i>	(=Vitruvius, <i>De Architectura</i>) Vitruvius, 2005. <i>Mimarlık Üzerine On Kitap</i> . Çev. S. Güven. İstanbul.

Modern Kaynaklar

- ABDEL-KAREM, O., 2012. "History of Dyes Used in Different Historical Periods of Egypt", *Research Journal of Textile and Apparel*, 16/4, ss. 79-92.
- ADIGÜZEL, G.-YILMAZ KOLANCI, B., 2017. "Antikçağda Statünün Rengi: Mor", *CEDRUS*, C. V, ss. 261-285.
- AKKUŞ MUTLU, S., 2014. "Eski Mezopotamya'da Beddua ve Felaketlerden Kurtulma Ritüeli", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, S. 9, ss. 278-293.
- AYAZ S., 2019. "Mezopotamya'da Arınma Ritüelleri Üzerine Bir İnceleme", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Ed.: L. Gürkan Gökçek, E. Yıldırım, O. Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, ss. 337-347.
- AZEROĞLU, F., 2001. *Romalı Kadınlar ve Erkekler Tarafından Kullanılan Elbise Türleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- BARD, K.A., 1999. *Encyclopedia Of The Archaeology Of Ancient Egypt*, Routledge Publishers, Canada.
- BERGER, E., 1904. *Die Maltechnik des Altertums nach den Quellen, Funden, chemischen Analysen und eigen Versuchen*, München.
- BİNGÖL, O., 2015. *Arkeolojik Mimari'de Resim (İÖ 30000-500)*, Bilgin Sanat Kültür Yayınları, Ankara.
- BRINKMAN, V., 2006. (Derl.) "Renkli Tanrılar Antik Heykel Sanatında Çok Renklilik", *İstanbul Arkeoloji Müzesi Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul ve Münih Devlet Eski Eserler Koleksiyonu ve Glyptothek ve Stiftung Arkeoloji Vakfı İşbirliği ile Gerçekleştirilen Sergi Kataloğu*, İstanbul Arkeoloji Müzeleri 21 Nisan-16 Temmuz, İstanbul.
- BRINKMANN, V., 2006. "Boyalar ve Boyama Teknikleri", *Renkli Tanrılar, Antik Heykel Sanatında Çokrenklilik*, İstanbul, ss. 149-153.
- CRANE, D., 2003. *Moda ve Gündemleri*, Çev. Ö. Çelik, Ayrıntı yayınları, 1. Basım, İstanbul.
- DEIGHTON, H. J., 2000. Deighton, *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, Çev. Hande Kökten Ersoy, Homer Kitabevi, İstanbul.
- DEIGHTON, H. J. 2012. *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*, Çev. Hande Kökten Ersoy, Homer Kitabevi, 3. Basım, İstanbul.

- DELAMERE, F. – GUINEAU, B., 2007. *Renkler ve Malzemeleri*, Çev.: O. Türkay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- DOĞANCI, K., 2019. “Eski Roma Dininde Mezopotamya Kökenli Unsurlar”, *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Ed.: L. Gürkan Gökçek, E. Yıldırım, O. Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, ss. 609-640.
- DÖNMEZ, O., 2019. *Eski Mısır Uygarlığında Tıp Uygulamaları*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- ERSOY, N., 2007. *Semboller ve Yorumları*, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, İstanbul.
- ESTIN, C.-LAPORTE, H., 2007. *Yunan ve Roma Mitolojisi*, Tübitak, Ankara.
- EVECEN A.- ÖLMEZ, F. N., 2014. “Antik Çağ Giysi ve Donatılarında Ekinse Göndermeler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, 14, ss. 366-388.
- GOETZE, A., 1955. “Hittite Rituals, Incantations and Description of Festivals”, *Ancient Near Eastern Texts Relating to The Old Testament*, Princeton.
- GÖKÇEK, L. G., 2005. “Kültepe Metinlerine Göre Ticari Malların Paketlenmesi ve Taşınması İle İlgili Bazı Kelimeler”, *Archivum Anatolicum*, 8/1, ss. 59-75.
- GUINANN, A. K., 1996. Ed. W. W. Hallo, *The Context of Scripture*, Vol.1, Brill.
- GÜRĞAN, M., 2013. “Antik Çağlarda Renklerin Tedavi İçin Kullanımı: Kromoterapi”, *Poster Sunumu, Lokman Hekim Journal, Supplement VIII. Lokman Hekim Days 22-25 May, Poster Session*, s. 77.
- JENSEN, L. B., 1963. “Royal Purple of Tyre”, *Journal of Near Eastern Studies*, 22/2, ss. 104-118.
- KILIÇ, Y., 2018. *Antik Çağ'da Boya ve Boyama*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- KILIÇ, Y.-BAŞOL S., 2014. “Hitit Büyülerinde Sayı ve Renk Sembolizmi”, *Turkish Studies*, C. 9, S. 7, 2014, ss. 52-64.
- KÖROĞLU, K., 2010, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- KURŞUN CENGİZ, P., 2014. *Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Çağ'da Mitler*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- LARSON, J., 2007. *Ancient Greek Cults*, Routledge.
- MANDACI, E., 2017. “Arkeolojik Bulgular ve Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Mezopotamya'da Giyim Kültürü”, *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 41, S. 2, ss. 55-79.
- MARSHCAK, A., 1972. *The Roots of Civilization. The Cognitive Beginnings of Man's First Art, Symbol and Notation*.

- MELLAART, J., 1967. *Çatal Hüyük: A Neolithic Town in Anatolia*, McGraw-Hill Book Company, New York.
- MELO, M. J. 2009. "History of Naturel Dyes in the Ancient Meditteranean World", *Handbook of Natural Colorants*, Ed. T. Bechtold-R. Mussak, ss. 3-20.
- MIEROOP, M. V. De., 2007. *A History of the Ancient Near East ca. 3000-323 BC*, Second Edition, Blackwell Publising.
- MOSCATI, S., 2004. *Fenikeliler*, Çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara.
- NUNN, A., 1988. *Die Wandmalerei und der Glasierte Wandschmuck im Alten Orient*, E.J. Brill, Netherlands.
- ONURKAN, S.,1994. "Antik Çağ Resminde Enkaustik ve Boyalar", *Anadolu Araştırmaları*, S. 13, ss.143-151.
- OSBORNE, R., 2003. "Doğal Boyalardan ve Pigmentlerden Elde Edilen Renklere İlişkin Latince Terimler", Çev. F. N. Ölmez, *Standart Dergisi*, Yıl 42, S. 503, ss. 46-51.
- PAZANELLI, R. – SCHMIDT, E. - LAPATİN, K. (Eds.), 2008. *The Color of Life: Polychromy in Sculpture from Antiquity to the Present*, Getty Museum, Los Angeles.
- PINCH, G., 1994. *Magic in Ancient Egypt*, British Museum Press.
- REDGROVE, H. S., 1920. *Bygone Beliefs, Being a Series of Excursions in the Byways of Thought*, London.
- REESE, D. S., 2010. "Shells from Sarepta (Lebanon) and East Mediterranean Purple-Dye Production", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 10/1, ss.113-141.
- REYHAN, E., 2008. "Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük", *Gazi Akademik Bakış*, 2/3, ss. 227-242.
- RIEDERER, J., 1997. "Egyptian blue, in Artists' Pigments", *A Handbook of Their History and Characteristics*, 3, Ed.: E.W. Fitzhugh, Oxford University Press.
- RONA, Z., 1997. "Boya", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, 1, İstanbul, Yem Yayınları.
- SEVİNÇ ERBAŞI, F., 2013. *Hititlerde Öteki Kurban ve Büyü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- SIDDALL, R., 2006. "Not a day without a line drawn: Pigments and painting techniques of Roman Artists", *Proceedings of the Royal Microscopical Society*, 2, ss. 19-31.
- SİR GAVAZ, Ö., 2016. "Hitit Dini İnançlarında Êhešta ile İlgili Yeni Düşünceler", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/2, ss. 837-859.

- SKOVMOLLER, A. – BRONS, C. – SARGENT, M.L., 2016. “Egyptian Blue: Modern Myths, Ancient Realities”, *Journal of Roman Archeology*, 29, Ed. J. H. Humphrey, Rhode Island-ABD, ss. 371-387.
- SÖZBİR, S., 2016. *Antik Dönem Duvar Resimleri Yapım Teknikleri ve Gelişimleri*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- STIEGLITZ, R. R., 1994. “The Minoan Origin of Tyrian Purple”, *The Biblical Archaeologist*, 57/1, ss. 46-54.
- STRAUB, R., 2006. *Reinigungsrituale aus Kizzuwatna, Ein Beitrag zur Erforschung hethitischer Ritualtradition und Kulturgeschichte*, Walter de Gruyter, Berlin-New York.
- TAŞ, E., 2019. “Tekstil Boyamacılığının Tarihsel Gelişimi ve Boyarmaddeler”, *Turkish Studies Social Sciences*, 14/3, ss. 1095-1120.
- TAŞTEMÜR, E., 2018. “Antik Cam Fırınları ve Anadolu Örnekleri”, *TÜBA-AR* 22, ss. 203-229.
- TEKKÖK, B., 2013. “Antikçağ’da Boya Kullanımı”, *Orhan Bingöl’e 67. Yaş Armağanı*, Ed. Görkem Kökdemir, Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara, ss. 631-640.
- TEZ, Z., 2011. *Gizli Bilimlerin Serüveni, Büyüden Simyaya, Astrolojiden Fala “Kara Sanatlar”*, Hayy Yayınları, İstanbul.
- ULUTAŞ, G., 2020. “Asurlu Tüccarların Anadolu’daki Kumaş Ticaretlerine Genel Bir Bakış”, *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/1, ss. 83-98.
- UYGUN, A., 2011. “Antik Dönem Büyüsel Tedaviler ve Günümüz Örnekleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, ss. 65-86.
- UYVAL, G., 2011. “Mağara Sanatı”, *V. Ulusal Speleoloji Sempozyumu Bildirileri 18-20 Mart*, İstanbul, Mağara Araştırmaları Derneği Yayınları, ss. 34-47.
- WARNE, R. L., 2000. *Costume*, Dorling Kindersley, Incorporated, New York.
- WERSCHNER vd. 1980. “Red Ochre and Human Evolution: A Case for Discussion”, *Current Anthropology*, 21/5, ss. 631-644.
- YILDIRIM, Ü., 2009. *Antik Dönemde Kadın ve Süslenme*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- YILDIRIM, N., 2015. “Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Uğursuzluk İnancı ve Bununla İlgili Büyü Ritüelleri”, *History Studies*, 7/1, A Tribute to Prof. Dr. İbrahim Güler, ss. 239-248.
- YILMAZ, F., 2012. “Antik Dönem Fresk Yapım Teknikleri”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4, ss. 95-105.
- YILMAZ, S., 2019. *Antik Çağ (Yunan-Roma) Tapınak Mimarisinde Çok Renklilik*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak.